

Szűcs Kata: Szent Erzsébet-kultusz Magyarországon és Portugáliában

Árpád-házi Szent Erzsébet személyisége meghatározó volt a középkori keresztény Európában, és női szentként hangsúlyos módon képviselte a rohamosan terjedő ferences eszmeiséget.

Nagy hatással volt nemcsak a kora társadalmára, hanem évszázadok múlva is példaként szolgált életével. Felállított egy követendő mintát, egy tükröt adott nemcsak a királyoknak, királynéknak, hanem az átlagembereknek is egyfajta karitatív életforma kialakításához. Alakja kortársai számára és a későbbiekben is mintául szolgált, sokan igyekeztek az általa képviselt szellemben élni. Ilyen volt Aragóniai Izabel is. Mivel a portugál királyné alakja kevésbé ismert Magyarországon éppen ezért következék most egy alaposabb ismertetés Izabel életéről és csodáiról.

Portugáliai Szent Erzsébet (1269/70 - 1336)

A középkorban szorosabb kötelék alakult ki az Ibériai-félsziget és a Kárpát-medence térsége között, mely feltehetően politikai-egyházpolitikai okokra vezethető vissza. II. András magyar király lányai közül Jolánt feleségül adta I. Jakab aragóniai királyhoz.

Jolán és I. Jakab gyermeke a leendő aragóniai király, III. Péter, aki lányát (Árpád-házi Szent Erzsébet után) Izabelnek nevezte el. A később Szent Királynéként¹²⁹ emlegetett királylány I. Dénes, portugál király felesége lett. Nevét nagy-nagynénjéről¹³⁰, Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta, melyben nem csak egy hivatalos, dinasztiai közötti kommunikáció rejlik, hanem egy olyan predesztinált élet ígérte, melyet a királyné be is fog teljesíteni.

¹²⁹ Portugálul: Rainha Santa de Portugal

¹³⁰ Ld. 1. számú melléklet.

Tehát egy olyan egyrészt dinasztikus, másrészt pedig szellemi és kulturális kötelék fedezhető fel közöttük – közvetett módon Magyarország és Portugália között is, – mely bár nem példanélküli, szem előtt tartva Árpád-házi Szent Erzsébet életének hatását, azonban mégis figyelemreméltó, hogy Európa két periferiáját is képes behálózni ez a kultusz.

* * *

Az Ibériai-félszigeten rengeteg forrás áll a kutató rendelkezésére, melyek alapján megismerhetjük Izabel, azaz Portugália Szent Erzsébet alakját, aki – Portugália királynéjaként – nemcsak egy fontos történelmi személyiség volt, hanem életviteléből kifolyólag markáns mitikus szereplőjévé vált a portugál és a spanyol legendáknak is. Éppen ezért érdemes mindkét oldalról alaposabban megvizsgálni alakját, hogy teljes képet kaphassunk róla a 13. századi Portugáliában, s hogy nem utolsó sorban párhuzamot vonhassunk közte és a magyar szent között.

A források első csoportja a tárgyi emlékeké. Ilyen például a szent síremléke vagy a fennmaradt képi ábrázolások. Továbbá a coimbrai Machado de Castro Múzeumban¹³¹ őrzött néhány ereklyéje: többek között egy ezüsből és achátból készült körmeneti kereszt és egy ezüst ereklyetartó, melyben a királyné által használt zarándokbot egy darabja található.

¹³¹ GONÇALVES, Antonio Nogueira (1983), *O tesouro de D. Isabel de Aragão, Rainha de Portugal*, Coimbra, 17-20.
MOJZER Anna (2008), „Portugália Szent Erzsébet kincstára és magyar „rokonsága””, *Művészettörténeti értesítő*, 57. évf. 1. sz. 97-108.

A források másik fontos csoportja a fennmaradt írásos emlékeké; krónikák, legendák és szentbeszéddek foglalkoznak alakjával. A 20. század közepén került feldolgozásra a királyné mindaddig ismeretlen személyes levelezése, ami újabb lendületet adott a portugáliai Erzsébet kutatásoknak. Ezeket testvérének, II. Jakabnak, Aragónia királyának küldte: volt közöttük két végrendelet, egy kinyilatkoztatás arról, hogy csatlakozni akar a Klarisszák rendjéhez, egy tiltakozó levél az unokaöccsei legitimizációjával kapcsolatban, és a sort személyes témájú levelei zárták.

Sokat tudhatunk meg az általa hátrahagyott két végrendeletből és a személyes leveleiből is. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a királyné jól olvasott latinul és portugálul is, mely meglepő és szokatlan műveltségre utal a 13-14. század derekán. Továbbá voltak bizonyos fokú orvosi ismeretei, értett az adminisztrációhoz, illetve jó politikai érzéssel rendelkezett. A diplomáciai tevékenysége és békességre törekvése éppúgy érvényesült a saját birtokain, mint az Ibér-félszigeti „nemzetközi” politikában. Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy foglalkozott népével, szociális tevékenységét mi sem bizonyítja jobban, hogy több kórházat is alapított (*Hospital dos Meninos Inocentes de Santarem, Hospital de Leiria, Hospício dos Pobres, Hospital de Velhas Inválidas em Coimbra*), emellett létrehozott szegényházakat is (albergarias) Estremoz-ban, Alenquerben és Odivelasban is. Ő alapította a *Gafarias de Óbidost* és a *Gafaria de Leiriát* (leprasházak), illetve a *Recolhimento para Regeneração das Desgraçadas de Coimbrát* a nyomorékok megsegítésére. Ezen intézményeket meg is említi végrendeletében. Az egyik legfontosabb intézmény mindközül a Szent Klára Monostor (Santa Clara-a-Velha), melyet Mor Dias alapított a 13. században, Szent

Izabel pedig újra megnyitotta és felvirágoztatta a 14. században. A monostort Szent Klárának és Árpád-házi Szent Erzsébetnek szentelték.

A levelei mellett az egyik legalapvetőbb forrás Izabel életéről egy anonim életrajz, melyet nem sokkal halála után írtak. A szerzője egy olyan személy lehetett, aki közel állt a királynéhoz. Valószínűleg gyóntatójának, Salvado Martins barátnak tudható be ez a 14. századi hagiográfia, mely a királyné szent mivoltát helyezi előtérbe, ezért kegyességét, erényességét és kedvességét hangsúlyozza.

Az életrajz Izabel születése körüli csodás eseményektől kezdve leírja a királyné gyermekkorát az aragón udvarban, és a házassága körüli intézkedésekre is külön kitér. Lineárisan folytatva elmeséli, hogy hogyan került Portugáliába a fiatal királylány, illetve hogyan telt házassága a portugál uralkodóval. Majd az özvegyeségtől haláláig tartó időszakra is kitér, és szó esik arról is, hogyan vitték át a testét Estremozból Coimbrába. Leírja a temetése körülményeit is.

A szöveg eredeti példánya elveszett. A legrégebbi másolat a 16. századból származik, és ma ez is a Machado de Castro Múzeumban található a többi Izabelhez kötődő ereklyével együtt. A színes festményekkel díszített kézirat a következő címet viseli: *„Livro que fala da boa vida que fez a Rainha de Portugal, Dona Isabel, e seu bons feitos e milagres em sua vida, e depois da morte.”*¹³²

¹³² Könyv, mely Portugália Királynéjának, Donna Izabelnek szép életét beszéli el, s az ő jócselekedeteit, s csodáit, melyek életében, és halál után történtek

Izabel életének ismertetése a kézirat alapján

Az első hagiográfia – melyet Francisco Brandão barát a 17. század során nyomtatásban is közöl a *Monarquia Lusitana* 6. kötetében – a későbbiekben alapjául szolgál majd az összes életrajzi jellegű műnek. Sőt mi több, ez alapján kerül majd be Izabel személye az udvari krónikákba is.¹³³

A ma *Vida* néven ismert kéziratot kezdtem el feldolgozni, mely a Lisszaboni Tudományos Akadémia “Boletim da Classe de Letras” 13. kötetében, José Joaquim Nunes feldolgozásában jelent meg, aki törekedett azt a lehető legarchaikusabban közölni.

Az óportugál nyelven, 92 oldal terjedelemben íródott szöveg 58 pontban meséli el Izabel életének történetét. A következőkben az életrajz bővebb ismertetését közlöm, saját fordításaim és M. Lourdes Cidraes “Isabel De Aragão, Rainha Santa: Da História Ao Mito” című cikke alapján.

* * *

Izabel 1269/70 telén született Zaragoza városában, Aragóniában, I. Hódító Jakab unokájaként, III. Péter és Szicíliai Konstanza lányaként. Szülein keresztül a királynagy nagy európai uralkodók leszármazottja, és rokona annak a magyarországi Szent Erzsébetnek, akiről nevét is kapta. Már gyermekkorában is különleges figyelemmel és szeretettel vették körül, úgy tűnt, nagy tettekre lesz hivatott. 11 éves korában férjhez adták I. Dénes portugál királyhoz, akit több kérő közül választottak ki. Rengeteg

¹³³ CIDRAES, M. Lourdes (2004), *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*, <http://bit.ly/1omXqNK>, megtekintés dátuma 2012.május 13.

értékes hozománnyal indult el a királylány, s cserébe várakat és falvakat kapott Dénestől. Az úton apja Katalónia határáig kísérte, Kasztíliától pedig unokatestvére Jakab infáns vigyázta az újdonsült királynét egészen Portugália határáig, ahol Dénes király testvére, Alfonz infáns fogadta. Az ifjú ara Bragançánál lépett Portugália területére és Trancosoban találkozott férjével, ahol megtartották a templomi esküvőt. A hivatalos ceremóniát Barcelonában tartották, majd a királylány elindult Portugália felé, ahol az egyházi szertartás is lezajlott.

Dénes királyságát leginkább a reconquista utáni nyugalom, béke jellemezte. Kialakította a belső rendet, központosított; nem hazudtolta meg felmenőit, X. Bölcs Alfonz unokájaként felkarolta a portugál kultúrát is. Hivatalos nyelvvé tette a portugált és megalapította az ország – ma is működő – első egyetemét 1290-ben először Lisszabonban, ami aztán a királyi udvarral együtt ez átkerült Coimbrába. Törekedett a vidék integrálására, a földek újraelosztására a parasztok között, ezért kapta a „Lavrador”, azaz Földművelő királyi jelzőt.

A királyi pár végül Coimbrában telepedett le. Két gyermekük született, Afonso (Alfonz), a trónörökös és Constança, akit férjhez adtak a kasztíliai uralkodóhoz. Dénes hagyta érvényesülni Izabelt a politikai életben, együtt mentek a fontosabb diplomáciai utakra, tehát egy politikailag is tevékeny királyné volt: részt vett a gyermekei kiházasításának megszervezésében, valamint saját birtokain ő maga végezte az adminisztrációs teendőket. Dénes jóváhagyásával a birtokai után befolyó jövedelmekből vallási gyülekezeteket, konventeket pártfogolt.

Házasságuk azonban nem volt felhőtlen. Dénes király trubadúrként nemcsak az udvari költészetnek, hanem a szép nőknek is nagy kedvelője volt, több házasságon kívüli viszonyt is folytatott, melyekből törvénytelen utódok születtek. Izabel panasz nélkül tűrte férjének hűtlenkedéseit, és még a törvénytelenül születő gyermekeket is ellátta étellel, ruhával.

A királynét gyakran emlegetik békehozóként is a félszigeten, köszönhetően közreműködésének a politikai konfliktusokban. Ez azonban nem jelentette azt, hogy Izabel és Dénes között ne lettek volna nézeteltérések. Egy alkalommal a királyné még rövid száműzetésbe is kényszerült az egyik miatt. Dénes király ugyanis azt gyanította, hogy felesége a fiának, Alfonznak segített lázadást szítani a király ellen, pedig ő csak a két fél kibékítésén fáradozott.

Mikor a király megbetegedett Santarem-ben, Izabel végig mellette volt, támogatta, segítette és ápolta. Férje halála után felvette a klarisszák habitusát, és az általa alapított Santa Clara Monostorba vonult, hogy ott töltsse hátralévő életét. Hivatalosan csak a halálos ágyán lépett be a rendbe, így addig szabadon folytathatta az adakozást, jótékonykodást.

Férje temetése után zarándokútra indult Santiago de Compostela-ba a püspöktől kapott bottal, melyet achátintarziával díszítettek, és melynek bizonyos részeit a mai napig őrzik a Machado Castro Múzeumban és a Santa Clara-a-Nova templomban.

1336-ban, Estremozban halt meg közel 66 évesen, mikor fia és unokája háborúskodását próbálta megakadályozni. Fia, IV. Alfonz teljesítve anyja végső óhaját átszállította holttestét Estremozból Coimbrába és ott a Santa Clara Monostorban temetette el. A translatio sok időt vett igénybe, de mire megérkeztek Coimbrába – a júliusi hőség ellenére – a koporsóból parfümös illat szállt fel: „*tão nobre odor que nunca ninguem tinha visto*”¹³⁴ – írja az első biográfia.

Az Izabel-kultusz kialakulása

Az Izabel-kultusz első megnyilvánulásai nem sokkal a királyné halála után kialakultak. A translatio hét napig tartott az ország déli részéből Coimbra-ba, és egyre többen csatlakoztak a menethez. Ebben a tömegben kezdtek el terjedni csodás történetek, és Coimbrába érve ezek száma egyre csak bővült. A királyné temetésén rengetegen vettek részt, s ezekre a napokra datálják az első csodás gyógyulásokat is. A nép körében ekkor alakul ki Izabel kultusza, akit halálától fogva szentként emlegettek. Hivatalosan csak a 17. században (1625. május 25.) kanonizálta VIII. Orbán pápa. A szentté avatás hosszú folyamata azzal zárult, hogy felnyitották a szent sírját a Rómából küldött bírák előtt s végül Aragóniai Izabel hivatalosan is bekerült a katolikus liturgia szentjei közé.

Izabel városa Coimbra volt, mert ott töltötte élete nagy részét, és munkássága is oda kötötte. Manapság azért is fontos hely, mert a királyné testét ott őrzik a Santa Clara-a-Nova Monostorban, s így az Izabel-kultusz szempontjából privilégiumot élvez. A Szent Királyné ünnepét is itt tartják két évente július 4-én, halálának évfordulóján.

¹³⁴ Oly nemes illat, melyet még senki nem érzett azelőtt

A hivatalos kánon mellett Erzsébet alakja a portugál népi emlékezetben is továbbélt – hasonlóan a mi Mátyás királyunkról szóló történetekhez. Ezen legendák sokszor egy-egy krónikából vagy életrajzi eseményből vették eredetüket.

Izabelhez köthető csodák

Az első életrajzban megjelenő csodák

1. „A lenda do ermitão” (a remete legendája): egy remete figyelmezteti Izabel királynét, hogy a Kasztíliában elhalálozott lánya, Constança a purgatóriumban várja anyja közbeavatkozását, hogy beléphessen a mennyek országába.

2. „A lenda da mulinha de Alvalade” (az alvalade-i öszvér legendája): erre kevés utalást találtam, további kutatás szükséges.

3. A Szűz megjelenésének legendája: halála előtti pillanatokban hívatta fia feleségét, Dona Beatrizt, hogy engedje be a fehér ruhába öltözött asszonyt, akit rajta kívül senki nem látott.

Néhány legendát régi krónikákban találhatunk meg

1. „A lenda das águas do Tejo se apartam”: a legenda, mely szerint a Tejo folyó vize kettéválik. Mikor Izabel elindul, hogy a szent mártír, Szent Iria sírját felkeresse a Tejo folyó vize kettényílik, hogy a királyné a száraz homokon kelhessen át.

2. „A lenda do pagem da rainha” (a királyné szolgájának legendája): a királyné szolgáját hamisan megvádolják a király előtt és csapdát állítanak neki. De mégis megmenekül Dénes király bosszúja elől s kiderül ártatlansága.

3. „Lenda da rainha lavadeira” (a mosó királyné legendája): gyógyító erejűvé vált annak a folyónak a vize, melyhez a királyné mosni járt.

4. „A lenda do mausoléu que dava um salto” (a mauzóleum legendája, mely ugrott egyet): A királyné zarándokbotjával érintett nehéz kőszir, melyet a Mondego folyó áradása fenyegetett régi helyéről egy magasabbra „ugrott”.

5. „A lenda do tecto do refeitório de Santa Clara” (a tetőszerkezet legendája): A Santa Clara kolostor étkezőjén dolgozó ács megmenekül, mert a leesni készülő tartógerenda csodás módon visszakerül a helyére.

Néhány etimológiai jellegű, névtelen eredetű legenda a nép ajkán él. Ezek eredetének idejét és módját lehetetlen meghatározni. Ilyen például az „*Aldeia do Amor*”¹³⁵ nevű falu, mely Dénes király szeretőiről emlékezik meg nevében. Illetve Lumiar (alumiár)¹³⁶ is. A magyarázat szerint a királyné innen világította meg hazatérő férjének az utat.

Egyéb földrajzi nevek is köthetőek Izabel királynéhez, ilyen például Almoester városa, melynek nevében a monostor szó fedezhető fel, mégpedig azért, mert a Tejo folyó

¹³⁵ „*Szerelm falva*” valójában egy Leiria melletti falu

¹³⁶ Megvilágítani

csodájának tiszteletére azon a helyen egy monostort kezdtek építeni, és innen kapta a nevét a város. Ansião (ancião)¹³⁷ egy öregemberről kapta a nevét, akit a Szent Királyné a védelmébe vett. Pataias városa onnan kapta a nevét, hogy egyszer a királyné a szolgálonőivel átutazott rajta, de amikor egy homokos (egyek források szerint iszapos) területre értek a hintójuk elakadt. Itt a királyné elkiáltotta magát: „à pata aias”¹³⁸, hogy gyalog folytassák útjukat. Hasonló legendák övezik Sangalhos, Cartaxo, Vila Flor, és Odivelas nevét is.

Coimbra, Lisszabon, Estremoz és Alanquer városához köthetőek az egyházi és Leiria városához a profán legendák.

A Rózsacsoda Szent Izabelnél

A legkorábbi forrás egy 15. századi oltárkép, melyen a királynőt rózsákkal a kötényében ábrázolják, ezt manapság Katalóniában, a Museu da Catalunhában őrzik. A 14. századi életrajzban még nem jelenik meg a rózsacsoda, első írásos említését a Frei Marcos de Lisboa által 1562-ben írott *Cronica dos Frades Menores*ben¹³⁹ találjuk¹⁴⁰. A 16. századra datálják a királynőről készült festményt a coimbrai Museu Machado de Castro-ban, melyen rózsákkal ábrázolják a királynét.

¹³⁷ Öregember

¹³⁸ Talpra szolgálók!

¹³⁹ Kisebb Testvérek Krónikája

¹⁴⁰ CIDRAES (2004)

Több változata is létezik a legendának, melyekben kenyér helyett aranyat visz a kötényében és azok változnak rózsává, vagy éppen fordítva, a rózsák változnak arannyá.

„Levava uma vez a Rainha santa moedas no regaço para dar aos pobres, / Encontrand-a el-Rei lhe pergouno o que levava, / ela disse, levo aqui rosas. E rosas viu el-Rei não sendo tempo delas.”¹⁴¹

A motívum eredete kérdéses, de köze van nagy-nagynénjéhez, Árpád-házi Szent Erzsébethez is. A kései átvétel ellenére igen hamar központi eleme lett az Izabelhez fűződő legendáknak és M. Lourdes Cidraes¹⁴² szerint ebben találkozik a Szent Királynő kanonikus alakja a nép ajkán élőével.

Összegzés

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet, azaz Izabel életpályáját egy középkori ideál, a ferences lelkiesség által is képviselt modell ihlette. A szegények és rászorulóknak megsegítése, a betegek ápolása mindkét asszony életében jelen volt, és legendáriumában is szerepel. Csodáik közül a legismertebb mind két esetben a rózsa csoda.

A hasonlóság lehetne akár véletlen is, de nem az: a kettejük közötti kötelék nem csak lelki alapokon, hanem rokoni kapcsolaton is nyugszik. Izabel életének egyik legnagyobb példaképe lehetett Szent Erzsébet, aki hatással volt kora társadalmára, és a

¹⁴¹ A királynő aranypénzeket rejtett kötényébe, hogy azokat a szegényeknek ajándékozza. Férje megkérdezte, hogy mit visz, ő azt válaszolta, hogy rózsákat és a király is látta a virágokat, pedig abban az időben nem nyíltak.

¹⁴² CIDRAES (2004)

halála után kialakult kultusza Európa szerte elterjedt. Egy ilyen felmenő pedig nagy befolyással bír, nem csak az uralkodói politika, hanem az egyén vallásosságának szempontjából is.

És minden jel arra mutat, hogy Izabel nagy lelkesedéssel követte nagy-nagynénje nyomdokait. Példás feleség volt, szerette férjét hűtlenkedései ellenére, és haláláig kitartott mellette. Özvegységében zarándokútra indult, majd egy klarissza kolostorban visszavonultan élt. Példás királynő volt, segítette népét, sokat tett a bajbajutottakért közvetlen és közvetett módon is.

Izabel újjáépítetett, és felvirágoztatott egy a magyarországi Szent Erzsébetnek szentelt kolostort, kiegészítve egy kórházzal és egy palotával, melyben özvegységét töltötte.

Keveset tudunk a két szent kapcsolatáról, azonban az mindenestre elmondható, hogy egy olyan egyrészt dinasztikus, másrészt pedig szellemi és kulturális kötelék fedezhető fel közöttük – és így a két ország között is, – mely bár nem példanélküli, szem előtt tartva Árpád-házi Szent Erzsébet európai hatását, azonban mégis figyelemreméltó, hogy Európa két perifériáját is képes volt ilyen erősen összekapcsolni.

Úgy gondolom, érdemes lenne részleteiben is feldolgozni Aragóniai Izabel és Magyarországi Erzsébet kapcsolatát, hogy teljesebb képet kaphassunk az Erzsébet-kultusz hatásáról. Ebben a munkában saját fordításom alapján mutattam be a portugáliai szent életét és kitértem annak legendáriumára is.

Irodalomjegyzék

CIDRAES, M. Lourdes (2004), *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*, <http://bit.ly/1omXqNK>, megtekintés dátuma 2012.május 13.

DUARTE, Teresinha Maria (2006), *Santa Isabel Rainha de Portugal: modelo de santidade feminina e leiga*, OPSIS – Revista do NIESC Vol. 6, <http://bit.ly/1cqzxFq>, megtekintés dátuma 2012.május 13.

FIGANIÈRE, Frederico, Francisco, de la (1859), *Memorias Das Rainhas de Portugal*, Typographia universal 257-258.

GONÇALVES, Antonio Nogueira (1983), *O tesouro de D. Isabel de Aragão, Rainha de Portugal*, Coimbra, 17- 20.

MOJZER Anna (2008), „Portugáliai Szent Erzsébet kincstára és magyar „rokonsága””, *Művészettörténeti értesítő*, 57. évf. 1. sz. 97-108.

NUNES, José Joaquim (1921), *Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas*, Imprensa a Universidade

RÁKÓCZI István (2003), *Mares literários luso-húngaros*, Lisboa, Colibri,

SZ. JÓNÁS Ilona (1986), *Árpád-házi Szent Erzsébet*, Budapest, Akadémiai

VASCONCELOS, Antonio de (1992), *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa). Edição fac-similada de 1891-1894*, Coimbra, Arquivo da Universidade de Coimbra